

ศิลปะพระพิมพ์

กฤษฎา พิณศรี

พระพิมพ์เป็นอุเทสิกเจดีย์ชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นตามคติความเชื่อทางพุทธศาสนา ซึ่งแต่เดิมคงมีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อเป็นที่ระลึกในการเดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถานต่าง ๆ หรือเป็นที่ตั้งแห่งการเคารพบูชาแทนองค์พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าภายหลังเสด็จดับขันธปรินิพพาน ต่อมาภายหลังจึงได้มีการเปลี่ยนแปลงด้านความเชื่อ กลายมาเป็นการสร้างขึ้นเพื่อสืบทอดอายุพระพุทธรูปตามคติที่ได้รับผ่านมาจากประเทศลังกา ที่เชื่อว่าพุทธศาสนาจะดำรงอยู่ได้ในระยะเวลาเพียง 5,000 ปี หลังจากนั้นจะค่อย ๆ เสื่อมลง จึงเป็นเหตุให้มีการสร้างพระพิมพ์พร้อมกับจารึกพระคาถา “ เย ธมมา ” อันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาลงบนพระพิมพ์ที่สร้างขึ้น ด้วยหวังว่าการได้พบเห็นรูปพระศาสดาและคาถาย่ออันเป็นคำสั่งสอนที่เป็นสาระของพระองค์ อาจเป็นเครื่องเตือนใจให้ผู้พบเห็นกลับบังเกิดความเลื่อมใสและเชื่อถือนั่นอีกครั้ง

พระพิมพ์ในยุคต้น ๆ มักสร้างด้วยดินทำให้สามารถสร้างได้ครั้งละมาก ๆ บางครั้งอาจเป็นจำนวนถึง 84,000 องค์เท่ากับจำนวนพระธรรมขันธุ์ บุคคลผู้ปรารถนาบุญกุศลหรือเพื่อหวังให้ตนมีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปจึงนิยมสร้างพระพิมพ์ เพราะเชื่อว่าเป็นหนทางหนึ่งที่จะได้รับผลบุญโดยไม่ต้องอาศัยสติปัญญาขั้นสูงหรือทรัพย์สมบัติมากมาย คตินิยมในการสร้างพระพิมพ์จึงได้แพร่หลายออกจากชมพูทวีปอันเป็นแหล่งกำเนิดไปยังดินแดนต่าง ๆ ที่พุทธศาสนาเผยแผ่เข้าไปถึงอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา

สำหรับกำเนิดหรือจุดเริ่มต้นในการสร้างพระพิมพ์นั้น อาจลำดับความเป็นมาได้ดังนี้ คือ

เจดีย์ในพุทธศาสนา

เมื่อครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้า พระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ และพระสงฆ์พุทธสาวก ถือเป็นหลักของพุทธศาสนาซึ่งเป็นที่เคารพยึดเหนี่ยวจิตใจของบรรดาเหล่าพุทธศาสนิกชนทั้งหลายเรียกว่า “พระไตรสรณคมณ” หากได้มีวัตถุอื่นเป็น “เจดีย์” หรือสิ่งอัน

เป็นที่ตั้งแห่งการเคารพบูชา นอกเหนือไปจากนี้ไม่ บรรดาเจดีย์ต่าง ๆ ในพระพุทธรูปศาสนา ล้วนเป็นของที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วทั้งสิ้น สำหรับมูลเหตุที่จะเกิดเจดีย์นั้น ตำนานกล่าวว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประจวบโอกาสเข้าสู่ปรินิพพาน พระอานนที่ได้ทูลถามถึงวิธีที่พุทธสาวกควร

ปฏิบัติต่อพุทธสรีระ พระพุทธองค์จึงมีพุทธปฏิภา
ตรัสให้ทำการฌาปนกิจแล้วสร้างพระสถูปบรรจุ
พระสรีระธาตุเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิแต่ก่อนมา
(สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุ
ภาพ. 2514 : 5) จึงทำให้เกิดมีเจดีย์ในพุทธ
ศาสนา คือ ธาตุเจดีย์ ขึ้นเป็นครั้งแรก

ในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา เช่น มหา
ปรินิพพานสูตรและมิลินทปัญหา ได้กล่าวถึง
เจดีย์ในพุทธศาสนา 4 ประเภทได้แก่ ธาตุเจดีย์
บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุเทสิกเจดีย์
(สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุ
ภาพ. 2514 : 4)

ธาตุเจดีย์ได้แก่ พระบรมสารีริกธาตุ
ของพระพุทธเจ้า ซึ่งเมื่อถวายพระเพลิงพุทธ
สรีระโดยเหล่ามัลลกษัตริย์ ณ เมืองกุสินารา
แล้ว ได้เกิดการแย่งชิงกันโดยกษัตริย์เมืองต่าง ๆ
ที่นับถือพุทธศาสนา โทณพราหมณ์จึงได้จัดการ
แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น 8 ส่วน ให้
อัญเชิญไปประดิษฐานยังเมืองต่าง ๆ คือ

1. พระเจ้าอชาตศัตรู นำไป
ประดิษฐานยังเมืองราชคฤหมหานคร ราชธานี
ของมคธราชรัฐ
2. กษัตริย์ศักยราช พระญาติ
วงศ์ของพระพุทธองค์นำไปประดิษฐานยังเมือง
กบิลพัสดุ์
3. กษัตริย์ลิจจวิ นำไป
ประดิษฐานยังเมืองเวสาลี
4. กษัตริย์อุริยะหรือบุลี นำไป
ประดิษฐานยังเมืองอัลกัปปะ

5. มหาพราหมณ์ผู้ครองเมือง
นำไปประดิษฐานยังเมืองเวฐฐีที่ปะกะ

6. กษัตริย์โกลิยธ นำไป
ประดิษฐานยังรามคาม

7. มัลลกษัตริย์เมืองปาวา
นำไปประดิษฐานยังเมืองปาวา

8. มัลลกษัตริย์เมืองกุสินารา
นำไปประดิษฐานไว้ ณ เมืองกุสินารา (สมเด็จพระ
บรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ.
2514 : 6-7)

บริโภคเจดีย์คือ สังฆนียสถาน 4
แห่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสอนุญาตให้สำหรับพุทธ
สาวกไปปลงธรรมสังเวย ได้แก่ สถานที่ประสูติ
ณ ลุมพินีวัน แขวงเมืองกบิลพัสดุ์ สถานที่ตรัสรู้
ใต้ร่มพระศรีมหาโพธิ์ใกล้แม่น้ำเนรัญชลา ใน
ตำบลพุทธคยา รัฐพิหาร สถานที่แสดงปฐม
เทศนา ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมือง
พาราณสี ซึ่งปัจจุบันเรียกว่าตำบลสารนาถ
และสุดท้ายคือสถานที่ปรินิพพาน ณ เมืองกุสิ
นารา ปัจจุบันอยู่ในแขวงกาเสีย (สมเด็จพระ
บรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2514 :
9-10)

ต่อมา ในชั้นหลังได้เกิดนิมิตสถานที่
แสดงพุทธปาฏิหาริย์ว่าเป็นบริโภคเจดีย์เพิ่มขึ้น
อีก 4 แห่งคือ

1. สถานที่พระพุทธองค์เสด็จลง
จากดาวดึงส์ ณ เมืองสังกัส
2. สถานที่พระพุทธองค์ทรง
กระทำยมกปาฏิหาริย์ ณ เมืองสาวัตถี

3. สถานที่พระพุทธองค์ทรง
ทรมานช้างนาฬาคีรี ณ เมืองราชคฤห์

4. สถานที่พระพุทธองค์ทรง
ทรมานพระยาวานร ณ เมืองเวสาลี(สมเด็จพระ
บรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2514 :
20-21)

นอกจากนี้ บางแห่งยังกล่าวว่ามีกา
รนิยมนิเทศพระพุทธรูปว่าเป็นบริโศกเจดีย์ โดยอ้าง
สถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไว้ในหนังสือ
เก่าอีก 10 แห่ง แต่ก็เชื่อว่าน่าจะเป็นการสมมุติ
กันขึ้นภายหลังพุทธกาลล่วงแล้วช้านาน

ธรรมเจดีย์ สำหรับเหตุของธรรมเจดีย์
นั้น สันนิษฐานว่าคงอาศัยพุทธบรรหารของ
พระพุทธเจ้าว่า พระธรรมจะแทนพระองค์ต่อไป
ดังนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานไปแล้ว ผู้
เลื่อมใสที่อยู่ห่างไกลพระธาตุเจดีย์และบริโศก
เจดีย์ยากที่จะไปนมัสการ จึงได้จารึกข้อพระ
ธรรมไว้สักการบูชาเกิดเป็นพระธรรมเจดีย์ขึ้น
โดยอาจเลือกเอาพระธรรมที่เป็นใจของ
พระพุทธศาสนา เช่น คาถาแสดงอริยสัจ ว่า

“เย ธมมา เหตุปภวา
เตส เหตุ ตถาคโต (อาห)
เตส จโย นิโร ธो จ
เอว วาที มหาสมโณติ”
ซึ่งแปลได้ความว่า

“ธรรมทั้งหลายมีเหตุเป็นแดนเกิด พระ
พุทธองค์ทรงตรัสถึงธรรมเหล่านั้น ความดับของ
ธรรมเหล่า และอุบายอันเป็นเหตุดับของธรรม
เหล่านั้น พระมหาสมณะทรงมีวาทนะเช่นนี้”

ครั้งต่อมาภายหลัง เมื่อมีการจารึกพระ
ธรรมลงเป็นตัวอักษรแล้ว ก็นับพระไตรปิฎกเป็น
ธรรมเจดีย์เช่นเดียวกัน(สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2514 : 10-12)

อุเทสิกเจดีย์ ได้แก่ พุทธเจดีย์อย่างอื่น
ที่ไม่เกี่ยวข้องกับพุทธเจดีย์ทั้ง 3 ชนิดข้างต้น
(สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุ
ภาพ. 2514 : 12) เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์
ซึ่งแต่เดิมในประเทศอินเดียยังไม่มีคติการสร้าง
รูปเคารพเป็นรูปบุคคลจึงได้มีการทำเครื่องหมาย
แทนพระพุทธองค์ เช่น ทำรูปอาสนะเปล้า
(พุทธบัลลังก์) แทนขณะทรงตรัสรู้สัมมาสัมโพธิ
ญาณ รูปม้าผูกเครื่องอาสนะเปล้าประกอบเครื่อง
สูงแทนขณะเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ เป็นต้น

กำเนิดพระพิมพ์

ศาสตราจารย์ฟูเซ่ (A.Foucher) ได้ให้
ข้อสันนิษฐานไว้ว่า การเกิดของพระพิมพ์น่าจะมี
มูลเหตุมาจากสังเวชนียสถานสำคัญของ
พระพุทธเจ้า 4 แห่งในประเทศอินเดีย อันเป็น
สถานที่ที่พระพุทธเจ้าก่อนดับขันธปรินิพพานได้
ทรงแนะนำให้พุทธบริษัทไปปลงธรรมสังเวชนีย
ต้องการระลึกถึงพระองค์ สังเวชนียสถานทั้ง 4
แห่งนี้มีปูชนียสถานต่าง ๆ กันไป เช่น ที่เมืองกุ
สินารา อันเป็นสถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน
นั้นได้มีการสร้างสถูปไว้ เช่นเดียวกับเมือง
พาราณสีที่ได้มีการทำรูปธรรมจักรขึ้นเพื่อเป็นที่
สักการบูชา สำหรับสิ่งอันเป็นที่เคารพนับถือที่
เมืองพุทธคยาก็น่าจะ ได้แก่ ต้นพระศรีมหาโพธิ์
ที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับที่โคนต้น

เมื่อตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ (ยอช เซเดส์.2509 : 35-36) ส่วนที่เมืองกบิลพัสดุ์นั้น ศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระยุคล บาท (พระพุทธบาท) ซึ่งหมายถึงเหตุการณ์ ตอนประสูติที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จพระราช ดำเนินไปในทิศทั้ง 4 ทิศละ 7 ก้าว (ยอช เซเดส์. 2509 : 36)

สังเวชนียสถานทั้ง 4 แห่งนี้ถือเป็น บริโภคเจดีย์ 4 แห่งแรกที่มีพุทธบริษัทพากันไป ปลงธรรมสังเวชเป็นจำนวนมาก เป็นเหตุให้มีการสร้างพระพิมพ์ขึ้นเป็นอนุสาวรีย์ของสังเวชนียสถานนั้น ๆ เพื่อเป็นที่ระลึกและสักการบูชา ต่อมาภายหลังเมื่อได้เกิดความนิยมไปนมัสการ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมหาริย์เพิ่มขึ้น อีก 4 แห่ง หรือนัยว่าเป็นบริโภคเจดีย์อีก 4 แห่ง ได้แก่ สถานที่ที่พระพุทธองค์เสด็จลงจาก ดาวดึงส์ที่เมืองสังกัส สถานที่แสดงยมก ปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี สถานที่ทรงทรมาน ช้าง นาคาคิริที่เมืองราชคฤห์ และสถานที่ทรงทรมาน พระยาวนรที่เมืองเวสาลี จึงได้มีการทำพระ พิมพ์เพื่อเป็นที่ระลึกถึงบริโภคเจดีย์ 4 แห่งหลัง อันเป็นสถานที่เนื่องด้วยปาฏิหาริย์เพิ่มขึ้นอีก ด้วย (สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงรา ชานุภาพ และหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. 2503 : 364-365)

จากข้อสันนิษฐานของศาสตราจารย์ฟูเซ่ ทำให้เข้าใจได้ว่าต้นกำเนิดของพระพิมพ์ก็คือ ภาพจำลองสัญลักษณ์ของสังเวชนียสถานทั้ง 4 แห่งในประเทศอินเดียนั่นเอง โดยแรกเริ่มอาจทำ เป็นเพียงรูปสัญลักษณ์เท่านั้น ต่อมาเมื่อมีการ

สร้างรูปเคารพเป็นรูปบุคคลจึงเกิดมีพระพุทธรูป ขึ้นประกอบรวมอยู่กับสัญลักษณ์ เช่น รูป พระพุทธเจ้าประทับอยู่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์หรือ ประทับภายในชুমัสถูป เป็นต้น

พระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปประทับในชุมัวิหารพุทธคยา ศิลปะอินเดียแบบปาละ

พระพิมพ์ในระยะเริ่มแรกซึ่งยังใช้ สัญลักษณ์ของสังเวชนียสถานทั้ง 4 แห่ง ดังกล่าวมาแล้วนั้น น่าจะได้แก่ รูปดอกบัวหรือ รอยพระพุทธบาทอันหมายถึงการประสูติ รูปต้น โพธิ์หรือบัลลังค์หมายถึงการตรัสรู้สัมมาสัมโพธิ ญาณ รูปธรรมจักรกับกวางหมอบหมายถึงการ แสดงปฐมเทศนาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน และ รูปสถูปอันหมายถึงการเสด็จดับขันธปรินิพพาน ส่วนพระพิมพ์อันเนื่องด้วยสถานที่พระพุทธเจ้า ทรงแสดงปาฏิหาริย์อีก 4 แห่ง ซึ่งจัดเป็น บริโภคเจดีย์ในชั้นหลังนั้น อาจเทียบเคียงได้กับ รูปสัญลักษณ์ซึ่งใช้เป็นอนุสาวรีย์ของสถานที่ แสดงปาฏิหาริย์แต่ละแห่งเหล่านั้น คือ ที่เมือง สังกัสทำพระพุทธรูปปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ เป็นเครื่องหมาย ที่เมืองสาวัตถีทำพระพุทธรูป ปางทรมานเดียรถีร์นิครนถ์เป็นเครื่องหมาย ที่ เมืองราชคฤห์ทำพระพุทธรูปปางทรมานช้าง

นาฟ้าคีรีเป็นเครื่องหมาย และที่เมืองเวสาลีทำ
พระพุทธรูปปางทรมานพระยาอานนรเป็น
เครื่องหมาย

พระพิมพ์ภาพสัญลักษณ์ระยะเริ่มแรก
ในประเทศอินเดียนั้นคงถือกำเนิดขึ้นในราวสมัย
ราชวงศ์โมริยะและราชวงศ์ศุภคะ เพราะในสมัย
นี้ยังไม่มีการสร้างรูปพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์
จนกระทั่งในสมัยต่อมา คือ สมัยราชวงศ์
กุษาณะ จึงได้เริ่มปรากฏพระพุทธรูปและรูปพระ
โพธิสัตว์ขึ้นควบคู่กันมา การทำพระพิมพ์นี้ได้สืบทอด
ต่อมาในสมัยคุปตะ หลังคุปตะ และสมัย
กลางคือสมัยราชวงศ์ปาละโดยมีแหล่งพระพิมพ์
ที่สำคัญส่วนใหญ่อยู่ทางภาคเหนือ ภาค
ตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาค
ตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศ ตลอดจนอาณา
บริเวณของประเทศใกล้เคียงซึ่งมีพรมแดน
ติดต่อกัน ในช่วงท้าย ๆ คือ ในสมัยราชวงศ์ปา
ละ ซึ่งอาจถือเป็นยุคเฟื่องฟูของการสร้างพระ
พิมพ์ ได้มีพระพิมพ์รูปแบบใหม่ ๆ เนื่องใน
นิยายวัชรยานหรือมหายานต้นตระกูลเกิดขึ้นเป็น
จำนวนมาก เช่น พระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปเจ้า
องค์ต่าง ๆ ของฝ่ายมหายาน พระโพธิสัตว์
ตลอดจนเทพและเทวีต่าง ๆ พระพิมพ์เหล่านี้
บางแบบก็ส่งอิทธิพลต่อรูปแบบของพระพิมพ์ใน
ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่รับอิทธิพลทาง
พุทธศาสนาเข้าไว้ด้วย (หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุข
สวัสดิ์. 2528 : 25)

“ตำนานพระพิมพ์”

สำหรับในประเทศไทยนั้น ก็ได้พบ
หลักฐานการสร้างพระพิมพ์เป็นจำนวนมาก ใน
หนังสือ “ตำนานพระพิมพ์” ของศาสตราจารย์
ยอช เซเดส์ ซึ่งแต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2469 และอาจ
ถือเป็นตำราเกี่ยวกับพระพิมพ์เล่มแรกของไทย
ได้จัดแบ่งพระพิมพ์ที่พบออกเป็น 6 หมวด
ด้วยกัน คือ

หมวดที่ 1 แบบพระปฐม เนื่องจากได้
พบพระพิมพ์หมวดนี้มากบริเวณจังหวัดนครปฐม
พระพิมพ์ พระปฐมมักทำเป็นรูปการแสดงมหา
ปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี มีการจารึกคาถา เย
ธมมา เป็นภาษาบาลีด้วยตัวอักษรครุฑหรือ
ตัวอักษรขอมโบราณ จัดเป็นพระพิมพ์แบบที่เก่า
ที่สุดที่พบในประเทศไทย

หมวดที่ 2 แบบถ้ำแหลมมลายู พระ
พิมพ์หมวดนี้ส่วนมากจะทำด้วยดินดิบ เป็น
พระพุทธรูปหรือรูปพระโพธิสัตว์ฝ่ายมหายาน
คาถา เย ธมมา ที่จารึกเป็นภาษาสันสกฤต
ตัวอักษรนาครีที่ใช้อยู่ในอินเดียฝ่ายเหนือ

หมวดที่ 3 แบบขอม ศาสตราจารย์
ยอช เซเดส์ จัดไว้อยู่ในสมัยเดียวกับแบบถ้ำ
แหลมมลายู หรือหลังลงมาเล็กน้อย โดย
พิจารณาจากพุทธลักษณะและลวดลาย
เครื่องประดับซึ่งเป็นแบบลัทธิมหายาน

หมวดที่ 4 แบบสุโขทัย โดยมากเป็น
พระพุทธรูปในอิริยาบถกำลังก้าวเดินหรือที่เรียก
กันว่า พระลีลา

หมวดที่ 5 แบบอยุธยา ที่ศาสตราจารย์
ยอช เซเดส์ จัดไว้ในหมวดนี้ ได้แก่

พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ซึ่งประทับอยู่ภายในเรือนแก้ว หรือที่ปัจจุบันนิยมเรียกกันเป็นสามัญว่า พระโคนสมอ

หมวดที่ 6 พระเครื่องต่าง ๆ เช่น พระคอง เป็นต้น(ยอช เซเดส์. 2509 : 40-41)

ศิลปะพระพิมพ์ในประเทศไทย

หนังสือ “ตำนานพระพิมพ์” ของศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพระพิมพ์ในประเทศไทยและได้ถูกใช้เป็นตำราอ้างอิงต่อมาเป็นเวลานาน อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี เนื่องจากในปัจจุบันได้มีการขุดค้นพบพระพิมพ์เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก และได้มีผู้ทำการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน ดังนั้น เพื่อความเหมาะสมจึงอาจแบ่งพระพิมพ์ที่พบนี้ออกเป็นกลุ่มเพิ่มเติม โดยพิจารณาจากอายุสมัย คติความเชื่อทางลัทธิศาสนา ลักษณะทางประติมานวิทยา และรูปแบบทางศิลปะของพระพิมพ์ดังนี้

1. พระพิมพ์แบบทวารวดี หรือ พระพิมพ์แบบพระปฐมตามการจัดหมวดของ ศาสตราจารย์ ยอช เซเดส์

พระพิมพ์แบบทวารวดีจัดเป็นพระพิมพ์แบบที่เก่าที่สุดที่พบในประเทศไทย มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 11-12 ถึง 16 ศิลปะทวารวดีเป็นศิลปะที่มีศูนย์กลางความเจริญกระจายอยู่บริเวณภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ โดยเฉพาะทางแถบจังหวัดนครปฐม ราชบุรี สุพรรณบุรี

สิงห์บุรี ปราชินบุรี กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ฯลฯ ซึ่งเป็นบริเวณที่มีการขุดพบพระพิมพ์รูปแบบต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก

พระพิมพ์ภาพการแสดงยมกปาฏิหาริย์ ศิลปะทวารวดี

พระพิมพ์แบบทวารวดีส่วนใหญ่คงสร้างขึ้นตามคติความเชื่อในพุทธศาสนา ลัทธิเถรวาท ทั้งที่ใช้คัมภีร์บาลีและภาษาสันสกฤต มักมีขนาดใหญ่โดยทำเป็นพระพิมพ์แผง พระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปในอิริยาบถหรือปางต่าง ๆ หรือแสดงภาพเล่าเรื่องในพุทธประวัติ โดยเฉพาะเหตุการณ์ตอนทรงกระทำมหาปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถีซึ่งพบว่านิยมนำมาสร้างเป็นพระพิมพ์อย่างแพร่หลาย ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระพิมพ์ที่สร้างขึ้นนี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบคุปตะ หลังคุปตะ และแบบปาละอย่างเด่นชัด พระพิมพ์แบบทวารวดีมักสร้างด้วยดินเผา และมักมีการจารึกคาถาหัวใจพระอริยสัจ “เย ธมมา” ด้วยตัวอักษรคุณศัพท์หรือตัวอักษรขอมโบราณเป็นภาษาบาลี

2. พระพิมพ์แบบศรีวิชัย หรือแบบถ้ำ แหลมมลายู

ศิลปะศรีวิชัยเจริญรุ่งเรืองขึ้นบริเวณคาบสมุทรภาคใต้ ของประเทศไทยในราวพุทธศตวรรษที่ 13 -18 โดยได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ หลังคุปตะ ปาละและเสนะ ควบคู่ไปกับการรับเอาอิทธิพลทางศิลปะจากดินแดนใกล้เคียง เช่น ทวารวดี ชวาภาคกลาง และเขมร อิทธิพลทางศิลปะจากแหล่งต่าง ๆ ของอาณาจักรศรีวิชัยอาจสะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนจากรูปแบบของบรรดาพระพิมพ์ที่สร้างขึ้นในยุคนี้

พระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะศรีวิชัย

พระพิมพ์แบบศรีวิชัยมักพบอยู่ในถ้ำซึ่งใช้เป็นศาสนสถานต่างวิหารในพุทธศาสนานิยมทำเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์องค์อื่นๆ รวมทั้งรูปพระพุทธเจ้าตามคติทางพุทธศาสนamahayanิกายวัชรยานส่วนใหญ่สร้างด้วยดินดิบ สันนิษฐานว่าคงสืบเนื่องมาจากคติทางพุทธศาสนาเถรวาทในการอุทิศส่วนกุศลหรือสร้างบุญให้แก่ผู้ล่วงลับ โดยการนำเอาอัฐิของผู้ตายมาผสมกับดินเหนียวแล้วพิมพ์เป็นพระพุทธรูปหรือรูปพระ

โพธิสัตว์ และเนื่องจากอัฐินั้นได้ผ่านการเผามาแล้วครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อนำมาผสมกับดินพิมพ์เป็นรูปเคารพจึงไม่เผาซ้ำอีก(หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, 2534 : 15)

3. พระพิมพ์แบบหริภุญไชย

ศิลปกรรมแบบหริภุญไชยเป็นศิลปะที่เจริญขึ้นทางภาคเหนือของประเทศไทย มีลักษณะเป็นสกุลช่างหนึ่งซึ่งมีศูนย์กลางอยู่บริเวณจังหวัดลำพูนปัจจุบัน นักวิชาการบางท่านเชื่อว่าศิลปะสกุลช่างหริภุญไชย ถือกำเนิดขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 13 -14 โดยสันนิษฐานจากเอกสารตำนานพื้นเมืองที่กล่าวถึงการเสด็จขึ้นมานครองเมืองหริภุญไชยของพระนางจามเทวีธิดากษัตริย์เมืองละโว้ เมื่อราวต้นพุทธศตวรรษที่ 13 ประกอบกับหลักฐานจากโบราณวัตถุที่พบ เช่น บรรดาพระพิมพ์ต่าง ๆ ที่มีรูปแบบศิลปะคล้ายกับศิลปะอินเดียแบบคุปตะและหลังคุปตะ ศิลปะพม่าสมัยเมืองพุกาม และพระพิมพ์ในศิลปะแบบทวารวดี ที่พบบริเวณภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ

อย่างไรก็ดี พระพิมพ์สกุลช่างหริภุญไชยส่วนใหญ่คงมีอายุอยู่ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 14 - 18 เนื่องจากมีรูปแบบทางศิลปะที่อาจเปรียบเทียบได้กับศิลปะอินเดียแบบปาละ (พุทธศตวรรษที่ 14 -16) และศิลปะเขมรแบบนครวัด - บายน (พุทธศตวรรษที่ 17 - 18) เป็นต้นว่าพระพิมพ์ที่นิยมเรียกชื่อกันเป็นสามัญว่า พระคง พระรอด พระเสี้ยว พระป้วย พระกวาง พระสามหอม เป็นต้น

พระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปปางมารวิชัยประทับ
ใต้ต้นโพธิ์ ศิลปะทวารวดี

4. พระพิมพ์แบบเขมรหรือลพบุรี

ราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 อิทธิพลของ
พระพุทธรูปศาสนาเถรวาทจากประเทศ
กัมพูชาได้แพร่เข้ามาในประเทศไทยอย่าง
กว้างขวาง โดยเฉพาะทางแถบภาคกลางและ
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ ก่อให้เกิด
ศิลปกรรมที่แสดงอิทธิพลเขมรแบบที่เรียกว่า
“ศิลปะลพบุรี” ขึ้นทั่วไป ทั้งสถาปัตยกรรม เช่น
ปราสาทหินต่าง ๆ และประติมากรรม เช่น
พระพุทธรูป พระพิมพ์ต่าง ๆ

พระพิมพ์แบบลพบุรีส่วนใหญ่สร้างขึ้น
เนื่องในพุทธศาสนาแบบมหายานนิกาย
วัชรยานหรือพุทธตันตระ ซึ่งเน้นในเรื่องเวทมนต์
คาถาอาคม มนต์ เลขยันตร์ต่างๆมักแสดง
ภาพพระพุทธรูปหลายองค์ หรือพระพุทธรูปกับ
พระโพธิสัตว์รวมอยู่ในแผงเดียวกันตามคติของ
ฝ่ายมหายาน เป็นต้นว่า พระพิมพ์ภาพพระ
รัตนตรัยมหายาน (พระอาทิพุทธเจ้า พระ
โพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนางปรัชญาปารมิตา)
ที่นิยมเรียกกันเป็นสามัญว่า “พระนารายณ์ทรง
ปืน” พระตรีภพ เป็นต้น พระพิมพ์บางแบบมี
ลักษณะเป็นการจำลองแผนภาพของมหา

จักรวาล หรืออนุจักรวาลแห่งกลุ่มเทพหรือเทพ
องค์ใดองค์หนึ่งแวดล้อมด้วยบริวาร ตามคติ
ความเชื่อในลัทธิศาสนา สำหรับผู้เลื่อมใส
ศรัทธาใช้เป็นสื่อในการเข้าถึงเทพองค์นั้น ๆ เป็น
ต้นว่า พระพิมพ์ภาพเหวี่ยงมณฑล หรือที่มัก
เรียกกันว่า “พระพิมพ์ปางมหาปาฏิหาริย์” ฯลฯ
นอกจากนี้ พระพิมพ์ลพบุรียังนิยมแสดงภาพ
พระพุทธรูปองค์เดียวที่มักรู้จักกันในชื่อสามัญ
เช่น พระร่วง พระลพบุรีหูยาน พระเทริดขนนก
พระยอดขุนพล หลวงพ่อจุก หลวงพ่อหม้อ
หลวงพ่อดัด เป็นต้น

พระพิมพ์ภาพพระรัตนตรัยมหายาน ศิลปะ
ลพบุรี

5. พระพิมพ์แบบสุโขทัย

อาณาจักรสุโขทัยถือกำเนิดขึ้นภายหลัง
การเสื่อมอำนาจทางการเมืองของเขมรที่เคยมี
อิทธิพลครอบคลุมเหนือดินแดนแถบนี้มาเป็น
เวลาช้านาน วัฒนธรรมสุโขทัยเป็นวัฒนธรรมที่
เกี่ยวเนื่องในพุทธศานานิกายเถรวาทลัทธิลังกา
วงศ์ ซึ่งแตกต่างไปจากวัฒนธรรมเดิมที่เป็น
วัฒนธรรมแบบพุทธมหายาน ศิลปกรรมของ
สุโขทัยจึงมีรูปแบบที่เปลี่ยนไปจากวัฒนธรรม
เดิมอย่างเห็นได้ชัด ในสมัยนี้มีความนิยมในการ

สร้างพระพุทธรูป 4 อิริยาบถ คือ นั่ง นอน ยืน และเดิน (ลีลา) ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะลังกา พระพุทธรูปสมัยกรุงสุโขทัยมักมีพระพักตร์เป็นรูปไข่ หรือยาวรีแบบผลมะตูม รัศมีเป็นรูปเปลวไฟ พระอุระผายกว้าง ลำพระองค์เรียวได้สัดส่วน ซึ่งถือกันว่ามี ความงดงามกว่าสมัยอื่น ๆ

ได้มีการขุดพบพระพิมพ์ทั้งในบริเวณเมืองสุโขทัยและเมืองใกล้เคียงที่รวมวัฒนธรรมกับสุโขทัย ซึ่งมีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปตามแหล่งที่พบและพุทธลักษณะ เช่น

เมืองกำแพงเพชร โดยเฉพาะบริเวณบ้านสวนดอกไม้และบ้านทุ่งเศรษฐี ที่รู้จักกันดี เช่นพระกำแพงเม็ดขนุน พระกำแพงศอก พระกำแพงเปิดโลก พระกำแพงพลูจีบ พระกำแพงชู้มกอ ฯลฯ

เมืองพิษณุโลก เช่น พระนางพญา พระยอดอัฐฐารส พระท่ามะปรางค์ ฯลฯ

เมืองสุโขทัย เช่น พระนางพญาเสน่ห์จันทร์ พระนางพญาวัดสระศรี วัดป่ามะม่วง พระลีลามหาธาตุ วัดถ้ำหีบ ฯลฯ

พระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะสุโขทัย

6. พระพิมพ์แบบล้านนา

ประวัติศาสตร์ล้านนา ถือกันว่าเริ่มขึ้นตั้งแต่เมื่อพระยาเม็ญรายทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ และเสด็จมาประทับเมื่อ พ.ศ. 1839 หลังจากนั้น ได้ทรงสถาปนาให้เป็นราชธานีสืบมา โดยมีกษัตริย์ราชวงศ์เม็ญรายปกครองสืบทอดกันเป็นระยะเวลายาวนานถึง 262 ปี

นับตั้งแต่พระยาเม็ญรายทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ และสถาปนาตนเองเป็นปฐมกษัตริย์ปกครองจนกระทั่งสิ้นสุทธราชวงศ์อันกินระยะเวลายาวนานเกือบ 3 ศตวรรษนั้น ได้มีการสร้างสรรค์งานศิลปะต่าง ๆ มากมาย ศิลปกรรมล้านนาส่วนใหญ่เกิดจากแรงบันดาลใจจากศาสนาพุทธแบบเถรวาท โดยได้รับอิทธิพลทางศิลปะจากหลายแหล่งผสมผสานกัน กลายเป็นงานศิลปะที่มีแบบแผนแสดงเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่เจริญควบคู่มา กับศิลปะสุโขทัยทางตอนล่าง และศิลปะอยุธยาที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ทางภาคกลางแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา และยังคงสืบทอดความเป็นเอกลักษณ์ของตนได้กระทั่งปัจจุบัน

สำหรับพระพิมพ์ในศิลปะล้านนานั้นพบน้อย และส่วนใหญ่น่าจะได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบมาจากศิลปะหริภุญไชยและศิลปะแบบสุโขทัย ที่เป็นที่ยุ้จักกัน เช่น พระคงกรุดออยคำ กรุช้างค้ำ กรุฮอด พระปรกโพธิ์เชียงแสน พระชู้มปราสาท พระถ้ำขุนตาน เป็นต้น

6. พระพิมพ์แบบลู่ทอง – อยุธยา

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีของไทยนานกว่า 400 ปี ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวศิลปกรรมของอยุธยาได้แสดงให้เห็นถึงการรับเอาอิทธิพล

จากอารยธรรมหลาย ๆ แหล่งที่เจริญรุ่งเรืองขึ้น ก่อนหน้าเข้ามาปรุงแต่งผสมผสานจนกลายเป็น เอกลักษณะเฉพาะของตนเอง ทั้งทางด้าน สถาปัตยกรรม จิตรกรรม และประติมากรรม โดยเฉพาะประติมากรรมขนาดเล็กเช่นบรรดา พระพิมพ์ต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นในช่วงนี้นั้น ได้แสดงให้เห็นชัดเจนถึงรูปแบบศิลปะที่รับมาจากที่ต่าง ๆ ทั้งจากภายใน เช่น ศิลปะทวารวดี ลพบุรี และสุโขทัย และจากภายนอก เช่น ศิลปะพม่า สมัยเมืองพุกามและศิลปะอินเดียแบบปาละ

อย่างไรก็ดี ต่อมาภายหลังพระพิมพ์ อยุธยาก็ได้มีการพัฒนาให้มีรูปแบบที่เป็นตัวของ ตัวเองมากขึ้น เป็นต้นว่า พระพิมพ์ที่แสดงภาพ พระพุทธรูปประทับยืนหรือนั่ง อยู่ภายในซุ้มที่ เรียกกันโดยทั่วไปว่า ซุ้มจิก ซุ้มโพธิ์พฤกษ์ ซุ้ม เสนมาหรือซุ้มเรือนแก้ว ดังเช่นบรรดาพระพิมพ์ ต่าง ๆ ที่พบในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระพิมพ์แบบอุททอง - อยุธยา ที่มี ชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันทั่วไป เช่น พระนุยาน พระ ยอดขุนพล กรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ ซึ่งได้รับ อิทธิพลจากศิลปะลพบุรี พระท่ากระดาน จังหวัด กาญจนบุรี ศิลปะแบบอุททอง พระลีลากรวัดกา ร้อง จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งได้รับอิทธิพลจาก ศิลปะสุโขทัย พระหลวงโต หลวงพ่อโป๊ ซึ่งถือ เป็นศิลปะแบบอยุธยาวิสุทธิ เป็นต้น

ในตอนปลายของสมัยอยุธยาได้เกิด ความนิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องขึ้นอย่าง มากมาย ซึ่งส่งผลถึงพระพิมพ์ที่สร้างขึ้นในช่วงนี้ รวมทั้งได้กลายเป็นแบบแผนให้แก่พระพิมพ์ใน

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ด้วย พระพิมพ์ดังกล่าว 'ได้แก่ ที่นิยมเรียกกันเป็นสามัญว่า "พระ โคนสมอ" โดยทำเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง แสดงปางต่าง ๆ กันอยู่ภายในซุ้มเรือนแก้ว เป็น ต้นว่า ปางถวายเนตร ปางรำพึง ปางอุ้มบาตร ฯลฯ

พระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปปางสมาธิ ศิลปะอยุธยา

8. พระพิมพ์แบบรัตนโกสินทร์

ศิลปกรรมสมัยรัตนโกสินทร์โดยเฉพาะ ในยุคต้น ๆ นั้น ได้รับเอาอิทธิพลทางรูปแบบ ศิลปะจากอยุธยาเข้ามาอย่างมากมาย ซึ่งย่อม รวมถึงบรรดาพระพิมพ์ต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นในช่วงนี้ ด้วย พระพิมพ์เหล่านี้ส่วนใหญ่มักจะพบบรรจุ อยู่ในกรุเจดีย์ของวัดต่าง ๆ ที่สร้างหรือได้รับการ บูรณะซ่อมแซมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่น วัด ราชนัคดา วัดราชบูรณะ วัดเสียบ วัดโมลีโลก ยาราม (วัดท้ายตลาด) วัดราชสิทธิาราม (วัด พลับ) เป็นต้น แต่ต่อมาโดยเฉพาะตั้งแต่สมัย รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมานั้น คติการสร้างและ รูปแบบของพระพิมพ์ได้เริ่มแปรเปลี่ยนไปจาก เดิมอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ นอกเหนือไปจาก การสร้างไว้บรรจุในกรุเจดีย์เพื่อหวังสืบอายุ พระพุทธศาสนาตามคติดั้งเดิมแล้ว ยังได้มีการ สร้างขึ้นในลักษณะของการเป็น "วัตถุมงคล" เพื่อแจกจ่ายแก่ผู้ที่นับถือศรัทธา ที่มีชื่อเสียง

ที่สุดในยุคสมัยนี้ ได้แก่ พระพิมพ์รูปสี่เหลี่ยม
 ขึ้นพักที่สร้างขึ้นโดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ (โต พรหม
 รังสี) แห่งวัดระฆังโฆสิตาราม ซึ่งภายหลังได้มีการ
 การนำรูปแบบมาสร้างขึ้นอย่างแพร่หลาย และ
 เรียกพระพิมพ์ที่มีลักษณะดังกล่าวว่า “พระ
 สมเด็จ” นอกจากนี้ ยังมีการสร้างพระพิมพ์และ
 เหรียญที่เป็นรูปพระเกจิอาจารย์ที่มีชื่อเสียง
 นอกเหนือไปจากพระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปองค์
 เพิ่มขึ้นอีกมาก ทั้งนี้คงสืบเนื่องมาจากอิทธิพล
 จากวัฒนธรรมตะวันตกที่นิยมการสร้างเหรียญ
 เพื่อเป็นที่ระลึกในโอกาสพิเศษต่าง ๆ ซึ่งใน
 ระยะเวลาแรกได้รับความนิยมนำขึ้นเนื่องในงานพิธี
 สำคัญ ๆ ในราชสำนักต่อมาจึงได้แพร่หลายสู่
 ประชาชนทั่วไป สิ่งเหล่านี้ทำให้รูปแบบของพระ
 พิมพ์ในยุคนี้มีความหลากหลายแตกต่างจนแทบ
 ไม่สามารถกำหนดเป็นรูปแบบเฉพาะได้ หากแต่
 จะมีรูปลักษณะที่ผิดแผกไปตามความนิยมของ
 บรรดาเกจิอาจารย์ผู้สร้างพระพิมพ์นั้น ๆ

อย่างไรก็ดี นอกจากบรรดาพระพิมพ์ที่
 สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งบรรจุอยู่
 ภายในกรุเจดีย์ต่าง ๆ ของวัดวาอารามต่าง ๆ ดัง
 ตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว อาจมีพระพิมพ์
 อีกแบบหนึ่งที่น่าจะถือเป็นตัวแทนของพระพิมพ์
 ในสมัยนี้ได้ คือ พระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปปาง
 ลีลา ซึ่งสร้างขึ้นเนื่องในโอกาสฉลองอายุพุทธ
 ศาสนากึ่งพุทธกาลเมื่อ พ.ศ. 2500 พระพิมพ์
 ดังกล่าวได้นำแบบอย่างมาจากพระพุทธรูปปาง
 ลีลาที่ออกแบบปั้นขึ้นโดยศาสตราจารย์ศิลป์ พี
 ระศรี เมื่อปี พ.ศ. 2498 มีลักษณะเป็นการ
 ผสมผสานระหว่างศิลปะสุโขทัยกับศิลปะ

ตะวันตก กล่าวคือ มีเค้าพระพักตร์ พระเกตุ
 มาลา พระศก และพระรัศมีรูปเปลวไฟ รวมทั้ง
 พระอิริยาบถลีลาอันอ่อนช้อยเป็นแบบศิลปะ
 สุโขทัย แต่พุทธประวัติและลักษณะการครอง
 ผ้ามีลักษณะเหมือนจริงตามธรรมชาติอันเป็น
 ลักษณะของศิลปะตะวันตก พระพิมพ์ดังกล่าว
 ได้ถูกสร้างขึ้นเป็นจำนวนถึงเกือบ 5 ล้านองค์
 โดยส่วนใหญ่เป็นพระเนื้อชินและเนื้อดินผสมผง
 และส่วนหนึ่งได้ถูกนำไปบรรจุในกรุพระเจดีย์
 สำคัญ ๆ ในประเทศ

พระพิมพ์ภาพพระพุทธรูปปางลีลา ศิลปะรัตนโกสินทร์

วัสดุที่ใช้ทำพระพิมพ์

นับแต่อดีตตั้งแต่ที่เริ่มมีการสร้างพระ
 พิมพ์ได้แสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนิกชนมีความ
 พยายามที่จะสร้างรูปแทนองค์พระบรมศาสดา
 สัมมาสัมพุทธเจ้าให้ได้เป็นจำนวนมาก ๆ ด้วย
 หวังสืบอายุพระพุทธศาสนาไว้ให้คงอยู่เป็น
 เวลานานที่สุด ดินจึงเป็นวัสดุชนิดแรก ๆ ที่ถูก
 นำมาสร้างเป็นรูปแทนพระพุทธรูปองค์ ด้วยเป็น
 ของที่หาและจัดสร้างได้สะดวกทั้งยังมีความ
 คงทนต่อสภาพแวดล้อม ไม่เสื่อมสลายไปตาม
 กาลเวลาได้โดยง่าย ครั้นต่อมาจึงได้มีการนำ

วัสดุจำพวกโลหะมาสร้างเป็นพระพิมพ์ เนื่องจากมีความแข็งแรงทนทานและสวยงามกว่าการสร้างด้วยดินมาก นอกจากนี้ ด้วยความศรัทธาอันแรงกล้าในการที่ได้มีโอกาสสร้างรูปเคารพแทนองค์พระศาสดา ซึ่งพุทธศาสนิกชนทั่วไปถือเป็นการทำบุญสร้างกุศลสูงสุดอย่างหนึ่ง จึงได้มีการนำเอาวัสดุที่มีค่า เช่น เงิน ทอง ฯลฯ มาสร้างเป็นพระพิมพ์ด้วยเหตุนี้ พระพิมพ์ในสมัยต่อ ๆ มาจึงมีความหลากหลายในเรื่องเนื้อวัสดุที่ใช้แตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตามที่พบว่านิยมนำมาใช้ทำพระพิมพ์ส่วนใหญ่ นั่น ได้แก่ วัสดุดังต่อไปนี้

ดิน

ดินเป็นวัสดุชนิดแรก ๆ ที่มีการนำมาใช้สร้างพระพิมพ์และได้รับความนิยมแพร่หลายสืบเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน การทำพระพิมพ์ดินนั้นคงเริ่มจากการจำลององค์พระเป็นแบบขึ้นก่อน แล้วใช้ดินมากดเป็นแม่พิมพ์ นำไปเผาไฟ ก็จะได้แม่พิมพ์ดินเผา หรืออาจใช้วิธีแกะลงไปไม้หรือหินเนื้ออ่อนจำพวกหินชนวนหรือหินสบู่ ให้เป็นแม่พิมพ์รูปพระตามแบบที่ต้องการ เมื่อจะสร้างพระพิมพ์ก็จะใช้ดินที่เตรียมไว้มากดลงในแม่พิมพ์แล้วแกะออก นำไปผึ่งพอให้หมาด ๆ แล้วจึงนำไปเผาไฟ ก็จะได้พระพิมพ์ดินเผาตามต้องการ นอกจากนี้ ตัวแม่พิมพ์ยังอาจหล่อจากโลหะสำริด ดังเช่น แม่พิมพ์พระสมัยลพบุรี เป็นต้น แม่พิมพ์โลหะนี้มีข้อดีตรงที่มีความแข็งแรง ทนทาน และสามารถเก็บรายละเอียดที่ต้องการได้มาก

ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าในสมัยโบราณมีการเตรียม การคัดเลือกดินหรือ

ส่วนผสมในเนื้อดินที่จะนำมาสร้างพระพิมพ์เป็นพิเศษหรือไม่ แต่การสร้างพระพิมพ์ดินเผาในปัจจุบันค่อนข้างจะมีพิธีรีตองในเรื่องดังกล่าวมากพอสมควร เช่น มีการคัดเลือกแหล่งดิน มีการนำดินมาบดละเอียดผสมน้ำแล้วกรองด้วยผ้ากรองเพื่อให้เนื้อดินที่ละเอียด มีการนำไปผสมกับวัสดุต่าง ๆ ที่นับถือกันว่าเป็นสิ่งของมงคล เป็นต้นว่า แร่กรวดทราย พลอยหินผงทอง ผงเงิน หรือแร่ทอง แร่เงิน เศษตะไบทอง สำริด รัก ทอง จากพระพุทธรูปโบราณ เศษพระพิมพ์แตกหัก อิฐเก่าบดละเอียดจากเจดีย์สำคัญ ดินสังเวชนียสถานทั้ง 4 แห่งในประเทศอินเดีย ดินจากสระน้ำสำคัญของเมืองสุพรรณบุรี สุโขทัย ลพบุรี ดินหลักเมือง ดินเสาดะดงผูกช้างเผือกของพระมหากษัตริย์ ดินขุยผ่นัง หรือกระเบื้องพระอุโบสถวัดที่สำคัญ ผลเกสรดอกบัวผงว่าน 108 ผงเกสรดอกไม้ 108 ผงวิเศษทั้ง 5 ได้แก่ ผงปถมัง ผงอิทธิเจ ผงมหาราช ผงพุทธคุณ และผงตรีนิสิงเห ฯลฯ โดยผสมวัสดุต่าง ๆ เป็นต้นที่กล่าวมาแล้วกับน้ำพระพุทธรมนต์หรือน้ำในสระศักดิ์สิทธิ์แล้วจึงนำไปกดพิมพ์ ครั้นสำเร็จเป็นองค์พระแล้วยังต้องมีการคัดเลือกถ่านที่จะนำมาใช้สุ่มเผาองค์พระ กล่าวคือ มักใช้ถ่านที่ได้มาจากไม้มงคลนาม เช่น ไม้รัก ไม้ชัยพฤกษ์หรือราชพฤกษ์ ไม้เกตุ ฯลฯ และเมื่อเวลาจะดับยังอาจมีการนำน้ำพระพุทธรมนต์หรือน้ำในสระศักดิ์สิทธิ์มาประพรมเพื่อเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์อีกด้วย

ผง

คำว่า ผง ในที่นี้หมายถึง วัสดุต่าง ๆ ที่ถือกันว่าเป็นสิ่งมงคล หรือสิ่งของที่ถือกันว่ามี

ความศักดิ์สิทธิ์ มีความขลังอยู่ในตัวเอง เช่น ผงโบราณที่ใช้จารหนังสือธรรม ผงรูปบูชาพระ หรือเจดีย์สำคัญ ๆ ผงรักทองจากพระพุทธรูปสำคัญ ๆ ผงว่าน ฯลฯ หรือผงที่เกิดจาก เกจิอาจารย์สร้างขึ้นโดยหวังจะให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ตามกระบวนการพิธีกรรมความเชื่อ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วได้แก่ผงวิเศษ 5 อย่าง ได้แก่ ผงปถมัง ผงอิทธิเจ ผงมหาราชผงพุทธคุณ และผงตรีนิสิงเห นำมาผสมกับตัวประสาน เช่น น้ำมันตังอิ้ว บดอัดพิมพ์เป็นองค์พระขึ้น เรียกว่า พระพิมพ์ผง โดยอาจมีสิ่งของมงคล อย่างอื่น เช่น ผงเกสรดอกไม้ 108 ไคลโบสถ์ ไคลเสมา ฯลฯ นำมาผสมรวมด้วยเพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์มากยิ่งขึ้น พระพิมพ์ผงจึงเป็น พระพิมพ์ที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อในลักษณะ ของ “วัตถุมงคล” อย่างค่อนข้างเด่นชัด และเป็นสิ่งที่สังเกตว่า พระพิมพ์ผงจะนิยมสร้างกันมาก ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้เอง

สำหรับวิธีการสร้างผงวิเศษทั้ง 5 นั้น มีวิธีการสร้างเป็นขั้นตอนตามลำดับ โดยเริ่มแรก ต้องสร้างผงปถมังขึ้นก่อนจากการใช้ดินสอพอง เขียนอักขระ เลขยันต์ ลงกระดานชนวนพร้อมกับสาธยายมนต์คาถาตามที่มีกล่าวไว้ในพระ คัมภีร์ปถมัง แล้วลบผงที่ได้จากการเขียนเก็บไว้ เรียกว่า ผงปถมัง หลักจากนั้นจึงนำผงปถมังที่ สร้างสำเร็จแล้วมาประพรมน้ำพระพุทธรูปนั้น เป็นแห่งดินสอพ ดากให้แห้ง แล้วนำมาเขียน อักขระ เลขยันต์ ตามที่กำหนดไว้ในพระคัมภีร์ อิทธิเจ โดยทำเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ ตามหลักสูตร การสร้างผงที่มีกล่าวไว้ในคัมภีร์นั้น ๆ จนกระทั่ง

สุดท้ายก็จะได้เป็นผงตรีนิสิงเห ซึ่งก็คือ ได้สร้าง ผงวิเศษทั้ง 5 อย่างสำเร็จแล้วนั่นเอง จะสังเกต ได้ว่า ผงวิเศษที่ได้นี้มีจำนวนไม่มากเนื่องจาก เป็นการนำผงเก่ามาเขียนซ้ำ ดังนั้น ในการสร้าง พระแต่ละครั้งจึงต้องมีการนำผงวิเศษดังกล่าว เหล่านี้ไปผสมกับวัสดุอื่น ๆ เช่น ผงปูนขาว เพื่อให้ได้ปริมาณเพียงพอกับการสร้างพระ จำนวนมาก ๆ

ชิน

ชิน คือ โลหะผสมซึ่งประกอบด้วย ส่วนผสมที่สำคัญ 2 ชนิด คือ ตะกั่วและดีบุก เป็นวัสดุอีกชนิดหนึ่งที่นิยมนำมาสร้างเป็นพระ พิมพ์ เนื่องจากมีคุณสมบัติที่เหมาะสมคือ ไม่ เป็นสนิมง่าย มีความมันวาวสวยงาม และมีจุด หลอมเหลวต่ำ ทำให้สะดวกต่อการนำมาหลอม เทเป็นองค์พระ

อย่างไรก็ดี พระเนื้อชินในบางแหล่งอาจ มีส่วนผสมที่แตกต่างออกไป เช่น ผลจากการ วิเคราะห์ชิ้นส่วนเศษพระพิมพ์จากกรุพระปรางค์ วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดย ศุภย์ เครื่องมือวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พบว่า เนื้อวัตถุ ประกอบด้วยดีบุกเป็นส่วนใหญ่ (มากกว่า 80 เปอร์เซ็นต์) ที่เหลือเป็นออกซิเจน ไนโตรเจน และซิลิคอน โดยไม่มีตะกั่วเป็นส่วนประกอบอยู่ เลย (สงศรี ประพัฒน์ทอง. 2537 : 80)

ได้มีผู้รู้และศึกษาเกี่ยวกับโลหะชินที่ใช้ ในการสร้างพระพิมพ์ พร้อมทั้งได้จำแนกของ โลหะชินออกเป็นประเภทย่อย ๆ โดยพิจารณา จากลักษณะของเนื้อและสนิมที่เกิดแก่เนื้อโลหะ

นั้น ๆ ดังนี้ (วารสารพระเครื่องปริทัศน์. (8) : 78-79)

1. ชินสังฆวานร หรือที่เรียกกันว่า ชินกรอบ มีกระแสดหรือวรรณะออกขาวนวล เป็นชินเนื้อแข็ง เมื่อถูกบรจในกรุนาน ๆ จะแตกร่อนกรอบไปทั้งองค์ ถ้ามีความหนาที่จะแตกย่นเป็นเกล็ด สนิมที่จะเกิดกับชินชนิดนี้คือ สนิมเมฆพัตร เป็นสนิมบาง ๆ ไม่เกาะกินเนื้อ สีดำกร้าน ๆ หรือดำแกมขาว สนิมนาคพัตร หรือที่เรียกว่า สนิมเกล็ดกระดี่ หรือสนิมเกล็ดพิมเสน มีลักษณะเป็นเกล็ดละเอียดหรือผิวสนิมฟู สีน้ำตาลไม้แกมคล้ำ เป็นสนิมขุม (คือสนิมที่กัดกินเนื้อ) และสนิมบริพัตร เป็นสนิมบาง ๆ จับเนื้อชินเป็นชั้น ๆ สีดำคล้ำ หรือสีฟ้าคล้ำ มีฝ้าขาวบางใสอยู่ข้างบน กับอีกลักษณะหนึ่งที่จับเนื้อเป็นปึกหนา ผิวหน้าราบเรียบ สีดำจัดเจือเทาอ่อน ๆ

2. ชินรัศตพร หรือ ชินเงิน เนื้อขาวดูเงินยวงเป็นประกายสุกใสและเข้ม สนิมมี 3 ชนิด คือ สนิมเมฆพัตร สนิมนาคพัตร และสนิมบริพัตร

3. ชินพร เป็นชินที่สमानกับสนิมกาพัตรหรือสนิมตีนกาจนเป็นเนื้อเดียวกัน เนื้อชินชนิดนี้มีความแกร่งมาก แต่เมื่อสนอมเกิดจัด ๆ แล้วเนื้อชินจะแตกกระแหงหรือร่อนเป็นชั้น ๆ และมักจะแตกสะเก็ดเป็นแอ่งที่เรียกกันว่า เนื้อกระทะ มีสีดำเข้มจัด ผิวเรียบ มีแววหรือเงาเวลาต้องแสง

4. ชินอุทุมพร หรือ ชินเขียว เนื้อชินแข็งสีเขียวคล้ายสังกะสี สนิมที่เกิดกับชินชนิดนี้

ได้แก่ สนิมวปาพัตร หรือสนิมไข มีสีขาวนวลหรือเจือคล้ำเล็กน้อยคล้ายไขสัตว์ ลักษณะผิวสนิมราบเรียบหรือเป็นคลื่นแบบผิวมะระเล็กน้อย และมักจะมีขุมสนิมกินลึกลงไปเนื้อเป็นรูพรุนห่าง ๆ กัน กับสนิมลูกันทพัตร หรือสนิมไขแมงดา มีลักษณะเป็นเม็ดใสสีขาวนวลหรือแกลคล้ำขนาดเล็กเรียงติดกันเป็นพืดหรือเป็นหย่อม ๆ และทับถมซ้อนกัน มักจับอยู่บริเวณชอกขององค์พระ สนิมชนิดนี้หากเกิดจัดมากก็จะติดกันเป็นพืดกลายเป็นสนิมวปาพัตรไป

5. ชินติบุกพร เป็นชินตะกั่วหรือชินเนื้ออ่อน สนิมที่เกิดมีลักษณะเช่นเดียวกับชินอุทุมพรกับอีกชนิดหนึ่ง คือ สนิมสุวรรณพัตร หรือสนิมเหลือง มี 2 แบบ คือ แบบหนึ่งราบเรียบไปตามผิวเนื้อคล้ายสนิมที่เกิดกับเนื้อตะกั่ว อีกแบบหนึ่งมีลักษณะเป็นสนิมขุยบาง ๆ

ว่าน

พระพิมพ์เนื้อว่านมีสร้างกันมากทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สันนิษฐานว่าคงได้รับอิทธิพลมาจากพระว่านปากคัตติของประเทศลาวว่านที่นำมาใช้สร้างพระพิมพ์มีอยู่ด้วยกันหลายชนิด (ตามตำราการทำพระพิมพ์เนื้อว่านมักกล่าวว่ามีจำนวนถึง 108 ชนิด) เช่น ว่านเสน่ห์จันทร์ ว่านสบู่เลือด ฯลฯ โดยนำมาตำโขลกรวมกันแล้วอัดพิมพ์เป็นองค์พระ พระพิมพ์ชนิดนี้มักมีลักษณะเนื้อเปราะอยู่ เมื่ออยู่ในกรุนานวันเข้ามักชำรุดผุพังไปโดยง่าย กับอีกชนิดหนึ่งมีลักษณะเนื้อดำคล้ายครั่ง เมื่อนำไปแช่น้ำร้อนเนื้อจะอ่อนสามารถบิดงอเป็นรูปทรงต่าง ๆ พระพิมพ์ชนิดหลังนี้ค่อนข้างมีความคงทนมากกว่า

บรรณานุกรม

- สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2514). **ตำนานพุทธเจดีย์**. พระนคร : รุ่งวัฒนา.
ยอช เซเดส์.(2509). **ตำนานพระพิมพ์**.พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางประดิษฐกุดาการ
(ซัว กาญจนเสถียร). พระนคร : ชวนพิมพ์.
- สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. (2503). **เรื่อง
โบราณคดี**. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์.
- หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์. (2528). **การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย**.วิทยานิพนธ์
หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. (2534). **ศิลปะในประเทศไทย**. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้น
ติ้งกรุ๊ป.
- สงศรี ประพัฒน์ทอง. (2537). **รายงานการวิจัย เรื่อง พระพิมพ์สมัยอยุธยาที่ได้จากการ
ดำเนินงานทางโบราณคดีภายในเกาะเมืองอยุธยา : การศึกษาเปรียบเทียบด้านคติ
ความเชื่อ รูปแบบวิวัฒนาการทางศิลปะ และการกำหนดอายุ**. ม.ป.พ.
วารสารพระเครื่องปริทัศน์ ฉบับที่ 8, หน้า 78-79.